

Ekonomi Notları

Türkiye’de Hanehalkı Tasarruflarının Belirleyicileri

Betül Pektaş Erdem

Abstract

As a result of the investment remaining behind the savings in Turkey, investments that are the source of the growth are mostly financed by external savings. Increasing domestic savings is a very important issue for ensuring high and sustainable growth and reducing dependence on external resources. The main aim of this study is to determine the factors that impact on household savings in Turkey. Household savings have decreased significantly over time. This decrease is mainly driven by transport and communication expenditures in the durable consumer goods group. Households with positive savings usually direct their savings to bank accounts and investment for business more. It is found that the influential factor on household saving rate is income. It is observed that an increase in the proportion of women working in households and possession of an estate affect household savings rate positively. Second housing and land ownership negatively affect household savings.

Özet

Türkiye’de yurt içi tasarrufların yatırımların gerisinde kalması sonucu büyümenin kaynağı olan yatırımlar daha çok dış tasarruflar ile finanse edilmektedir. Yüksek ve sürdürülebilir büyümenin sağlanması ile dış kaynaklara olan bağımlılığın azaltılmasında yurt içi tasarrufların artırılması oldukça önemlidir. Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’de hanehalkı tasarrufları üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesidir. Hanehalkı tasarrufları zaman içerisinde önemli miktarda azalmaktadır. Bu azalışta daha çok dayanıklı tüketim malları içinde ulaştırma ve haberleşmeye ilişkin harcamalar etkili olmaktadır. Tasarruf yapan hanehalkları daha çok banka hesabı ve işe yapılan yatırım araçlarını tercih etmektedir. Hanehalkı tasarruf oranları üzerinde en çok gelir etkili olmaktadır. Hanede çalışan kadın oranındaki artış ile oturlan konuta sahip olunması hanehalkı tasarruf oranlarını pozitif etkilerken, ikinci konut, arsa sahipliği gibi durumlar ise hanehalkı tasarruflarını negatif etkilemektedir.

Giriş

Hedeflenen yüksek ve sürdürülebilir büyüme sürecinde, tasarrufların da yüksek ve istikrarlı olması gerekmektedir. Yurt içi tasarrufların yatırım harcamalarını karşılamada yetersiz olması durumunda büyüme için gerekli olan yatırımların finansmanında yurt dışı tasarruflara başvurulmaktadır. Bu durum özellikle küresel koşulların olumsuz seyrettiği dönemlerde ülkeleri yabancı sermaye hareketlerine daha duyarlı hale getirmektedir.

2016 yılında, Ulusal Hesaplar Sistemi (SNA-2008) ve Avrupa Hesaplar Sistemi'ne (ESA-2010) uyum kapsamında TÜİK yeni milli gelir serilerini yayımlamıştır. Bu kapsamda daha önce üretilmeyen yurtiçi tasarruf ile tasarrufların alt kırılımları verileri de yayımlanmaya başlamıştır. 2009 yılı bazlı yeni milli gelir serileri ile Türkiye'nin tasarruf oranlarında, daha önce Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından yayımlanan eski serilere göre önemli değişiklikler olmuştur. Yukarı yönlü revize edilen tasarruf oranları mevcut durumda yatırım oranlarının gerisinde kalmaya devam etmektedir. Bu durum, Türkiye için tasarruf-yatırım açığının yurt dışı kaynaklarla finanse edilmeye devam ettiğini göstermektedir. Türkiye'nin yüksek ve istikrarlı büyümeyi devam ettirmesi için gerekli olan yüksek yatırım ihtiyacı dikkate alındığında, yurtiçi tasarrufların artması konusu hala önemini korumaktadır.

Türkiye'de 2009 yılında yüzde 21,4 olan yurtiçi tasarruf oranı 2017 yılında yüzde 25,4 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin tasarruf oranı dünya ortalamasına yakın iken OECD ortalamasından yüksek bir düzeyde bulunmaktadır. Ancak, söz konusu tasarruf oranı gelişmekte olan ülkeler ile Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin tasarruf oranlarının gerisinde kalmakla birlikte içinde bulunduğu Orta-Yüksek Gelir grubuna göre daha düşük seviyededir.

Yurt içi tasarruf oranlarının artırılabilmesine yönelik uygulanabilecek politikaların belirlenmesi için tasarrufların bileşenlerinin incelenmesi, tasarruf davranışını belirleyen unsurların ortaya konması önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'de yurt içi tasarruflar içerisinde önemli bir yer teşkil eden hanehalkı tasarruf davranışlarının incelenmesi bu alanda uygulanacak tedbirlerin etkinliğine katkı sağlayacaktır.

Hanehalkı tasarruflarının belirleyicilerine ilişkin yapılan çalışmalardan Gandelman (2014)'in 9 Latin Amerika ülkesi için tasarruf davranışını incelediği çalışmasına göre, gençler negatif tasarruf yaparken, ileri yaşlardaki bireyler daha fazla tasarruf yapmaktadır. Ayrıca, eğitim düzeyiyle birlikte tasarruf oranı da artmaktadır. Alves ve Cardoso (2010) çalışmasında Portekiz için tasarrufun çoğunu yapan kesimin yüksek gelir ve servete sahip olan grup olduğu görülmüştür. Hanehalkı tasarrufları üzerinde etkili olan faktörlerin incelendiği mikro analizde, eğitim seviyesi ile tasarruflar arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Çalışanlara kıyasla işsiz olanların daha az tasarruf yapma eğiliminde olduğu, emekli olanların ise daha fazla tasarruf yapma eğiliminde olduğu gözlenmektedir. Hanede çalışan kişi sayısı arttıkça tasarrufların arttığı elde edilen diğer bulgular arasındadır.

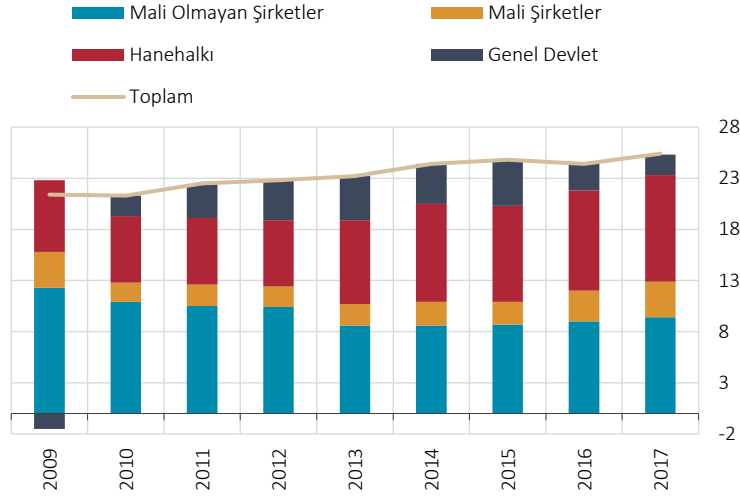
Bu çalışmada, 2003-2016 yılları arasındaki Hanehalkı Bütçe Anketi mikro veri setleri kullanılarak hanehalkı tasarruflarının gelişimi, hanehalklarının tasarruflarını yönlendirdikleri alanlar, tasarruf düşüşüne neden olan temel kalemler ve hanehalkı tasarruflarını etkileyen faktörler ele alınmıştır.

Türkiye'de Yurt İçi Tasarrufların Gelişimi ve Uluslararası Karşılaştırmalar

SNA-2008 ve ESA-2010'a uyum kapsamında oluşturulan yeni milli gelir serileri ile eski seriler arasında önemli değişiklikler bulunmaktadır. Eski ve yeni seri arasında tasarruf oranları bakımından gözlenen bu farkın nedenleri olarak milli gelirin seviye ve reel olarak yükselmesi, gayrisafi sabit sermaye oluşumundaki yukarı yönlü revizyon ile ödemeler dengesi verilerinin sabit tutulması belirtilmektedir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı: 2017).

TÜİK verilerine göre, Türkiye’de 2009 yılında yüzde 21,4 olan yurtiçi tasarruf oranı 2011 yılından sonra artış eğilimine girerek 2017 yılında yüzde 25,4’e ulaşmıştır. Küresel kriz sonrasında artış eğilimi sergileyen genel devlet tasarruf oranındaki bu eğilim son iki yıldır bir miktar yavaşlamış olsa da pozitif kalmaya devam etmektedir. Şirketler ve hanehalkı tasarruflarının toplamından oluşan özel sektör tasarruf oranı küresel kriz sonrasında bir miktar düşse de son yıllarda tekrar yüzde 20’nin üzerine çıkmıştır. Bu gelişmeler ışığında, 2017 yılında yurt içi tasarrufların yüzde 9,4 puanı mali olmayan şirketler; yüzde 3,5 puanı mali şirketler; yüzde 2,0 puanı genel devlet ve yüzde 10,4 puanı hanehalkı ve hanehalkına hizmet eden kâr amacı olmayan kuruluşlar (HHKOK) tarafından gerçekleştirilmiştir (Grafik 1).

Grafik 1: Kurumsal Sektörlere göre Gayrisafi Tasarruf Oranları, 2009-2017
(GSYH’ya oran, %)

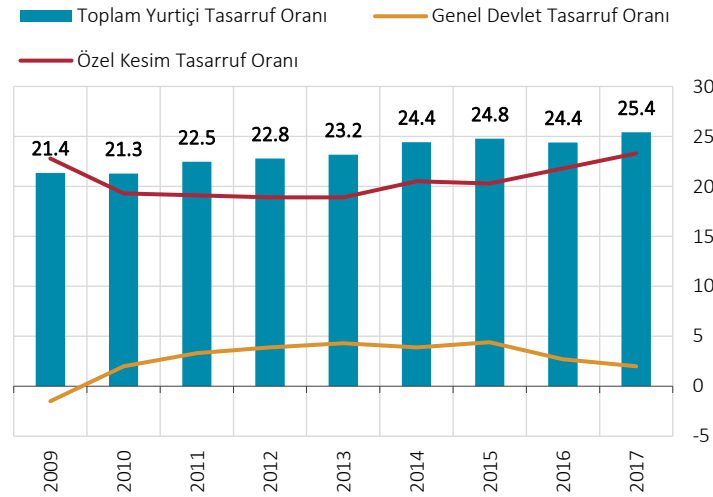

Kaynak: TÜİK Kurumsal Sektör Hesapları

Son Gözlem: 2017

2017 yılında önceki yıla göre özel tasarrufların yüzde 21,8’den yüzde 23,3’e yükselmesi toplam tasarruflarda görülen artışta etkili olmuştur (Grafik 2).

Grafik 2: Türkiye’de Özel ve Kamu Tasarruf Oranları (%)

Kaynak: TÜİK Kurumsal Sektör Hesapları

Son Gözlem: 2017

TÜİK tarafından yayımlanan hanehalkı tasarruf değerinin hanehalkı kullanılabilir gelir içerisindeki payı ise 2009 yılında yüzde 10,1 iken 2017 yılında yüzde 15,0 olmuştur (Grafik 3).

Grafik 3: Hanehalkı Kullanılabilir Gelir İçindeki Tasarruf Oranı, 2009-2017 (%)

Türkiye'nin Tasarruf Oranının Uluslararası Konumu

Dünyadaki toplam tasarruf, 2017 yılı itibarıyla, gayri safi hasılasının yaklaşık yüzde 26,5'ini oluşturmaktadır. Yıllar itibarıyla tasarruf oranlarının gelişimi bölgelere ve ülke gruplarına göre değişmektedir. Bölgeler arasında bir karşılaştırma yapıldığında tasarruf, büyüme ve gelişmişlik düzeyi arasında belirli bir model olmadığı gözlenmekte ve bu da bölgelerin birbirlerinden ve kendi içinde farklı olmasından kaynaklanmaktadır (Gandelman:2015).

Bölgelere göre tasarruf oranı verileri incelendiğinde, Çin ve Hindistan'ın da içinde yer aldığı gelişmekte olan Asya ülkelerinin en yüksek tasarruf oranına sahip olduğu görülmektedir. Gelişmekte olan Asya ülkelerinde 2000-2009 yılları arasında ortalama yüzde 38,4 olarak gerçekleşen tasarruf oranı, 2017 yılında yüzde 41,0 olmuştur (Ek Tablo 1). 1997-1998 Asya krizi sonrasında gerçekleşen yapısal dönüşümlerin etkisiyle tasarruflar artmaya başlamış ve bu grup en fazla tasarruf oranına sahip ülke grubu olmuştur (Park ve Shin, 2009). Bu ülke grubunda gözlenen yüksek tasarruf oranlarında son yıllarda görülen güçlü büyüme performansının da etkili olduğu değerlendirilmektedir. İlgili bölge 2000-2017 döneminde yıllık ortalama yüzde 7,8 oranla büyürken, aynı dönemde ortalama dünya büyümesi 4,1 civarında kalmıştır. (IMF:2019). Türkiye'nin tasarruf oranı dünya ortalamasına yakın olmakla birlikte gelişmekte olan ülkeler ile Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin tasarruf oranlarının gerisindedir. Gelir seviyelerine göre sınıflandırılan ülke grubu ve OECD ortalamasına göre tasarruf oranları incelendiğinde, Türkiye'nin tasarruf oranının OECD ortalamasından yüksek, ancak içinde yer aldığı Orta-Yüksek Gelir grubundan daha düşük olduğu dikkat çekmektedir (Ek Tablo 2).

Türkiye'de Hanehalkı Tasarruflarının Gelişimi

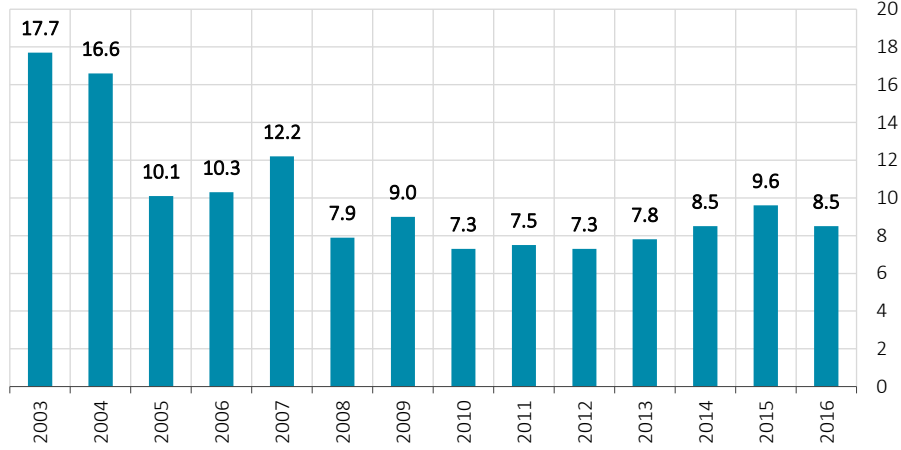
Yeni milli gelir serilerine göre açıklanan hanehalkı tasarruf oranları ile Hanehalkı Bütçe Anketi (HBA) kullanılarak hesaplanan tasarruf oranları arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılığın sebepleri arasında ulusal hesaplar tanımlı hanehalkı tasarruf oranlarının hesaplanmasında çok sayıda farklı veri kaynağı (Gelir İdaresi Başkanlığı, BDDK, SGK, BKM, Hanehalkı Anketleri, Devlet Mali İstatistikleri Üretim-Harcama-Gelir Yöntemi ile GSYH vb.) kullanılması ve sistemin bütüncül olarak dengelenmesi gösterilmektedir.

Bu bölümde HBA'ya göre hesaplanan hanehalkı tasarruf oranları ele alınacaktır.¹ 2003 yılında yüzde 17,7 olan hanehalkı tasarruf oranı 2013 yılında yüzde 7,8'e gerilemiştir. Söz konusu düşüşte, hanehalklarının tüketimlerini artırmalarına imkân veren tüketici kredisi ve kredi kartı kullanımının artmasıyla hanehalkının

¹ HBA kullanılarak hesaplanan hanehalkı tasarrufu, hanehalkı kullanılabilir gelirinden tüketim harcamasının çıkarılması şeklinde elde edilmektedir. Hanehalkı tasarruf oranı ise hanehalkı tasarruflarının hanehalkı kullanılabilir gelirine oranını ifade etmektedir.

kolayca borçlanabilmesi etkili olmuş olabilir. 2014 yılında tüketimin kısıtlanmasına ilişkin alınan makro ihtiyati tedbirlerin etkisiyle (kredi kartı harcamaları ve nakit çekimlerinde taksit sınırlaması, kuyumculuk, telekomünikasyon gibi bazı harcamalarda taksit imkanının kaldırılması, tüketici kredilerinde vade kısıtlaması, kredi kartı asgari ödeme limitinin artırılması gibi) hanehalkı tasarruf oranı ilerleyen yıllarda bir miktar artmıştır. Söz konusu oran 2016 yılında yüzde 8,5 olarak gerçekleşmiştir (Grafik 4).

Grafik 4: Hanehalkı Tasarruf Oranı (%)

Kaynak: Hanehalkı Bütçe Anketi verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

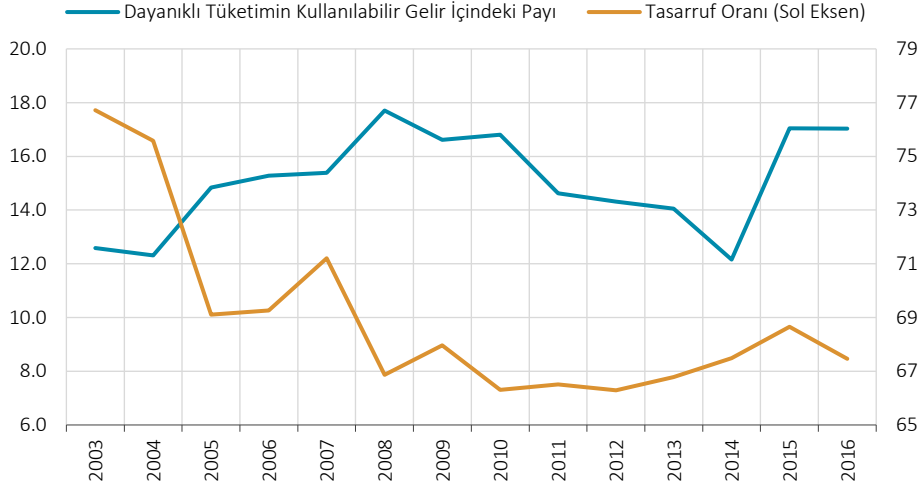
Son Gözlem: 2016

Klasik hanehalkı tasarruf hesabındaki fiziki sermayenin yanında beşeri sermayeye yapılan katkıları da tasarruf kapsamı içinde değerlendirebilmek mümkündür. Bu çalışmada farklı tasarruf tanımlarına yer verilerek, bu tanımlara göre hesaplanan tasarruf oranlarının gelişimi incelenecektir. Farklı tanımlarla hesaplanan tasarruf oranları Ek Tablo 3'te yer almaktadır. Bu tanımlara göre yapılan hesaplar sayesinde tasarruf oranının değişmesinde hangi tüketim kalemlerinin etkili olduğu daha iyi anlaşılabilir. İlk tanımdaki hesaplama daha önce yer verilen klasik hanehalkı tasarruf oranını ifade etmektedir. Bu tanıma göre hesaplanan tasarruf büyümenin finansmanında kullanılacak olan yatırımların yurt içi kaynağını oluşturmaktadır. Türkiye'de söz konusu tasarrufların artırılması kendi potansiyelini daha fazla harekete geçirmesine imkân tanıyacaktır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı:2013).

İkinci tanıma göre hesaplanan tasarruf oranı, eğitim ve sağlık harcamalarının toplam tüketim harcamalarının dışında bırakılmasıyla elde edilmiştir. Bu tanımda yer alan söz konusu kalemlere yapılan harcamalar beşeri sermayeye yapılan yatırım olarak değerlendirilmektedir. Üçüncü tanıma göre hesaplanan tasarruf oranlarında ise dayanıklı tüketim mallarına yapılan harcamalar toplam tüketim kapsamı dışında bırakılmıştır.

Sağlık ve eğitim harcamalarının içinde yer aldığı ikinci tanıma göre hesaplanan tasarruf oranları zaman içinde düşmektedir. Dayanıklı tüketim mallarına yapılan harcamaların tasarruf içinde yer aldığı tasarruf oranlarının (3. tanım) yüksekliği ve zaman içinde çok fazla değişim göstermemesi dikkat çekmektedir. İlgili tanımda yer alan kalemler çeşitli alt gruplarda toplandığında, konuta ilişkin yapılan harcamaların tüketimden dışlandığı durumda (3.1. tanım) tasarruf oranlarının zaman içinde düştüğü görülmektedir. Yine ilgili grupta ulaştırma ve haberleşme kalemlerine ilişkin yapılan harcamalar tüketimden çıkarıldığında hesaplanan (3.2. tanım) tasarruf oranlarının zaman içinde görece daha az değiştiği gözlenmektedir. Dayanıklı tüketim malları listesinde konut, ulaştırma ve haberleşme kalemleri dışında kalan kalemlerin yer aldığı son grupta (3.3. tanım) tasarruf oranlarının zaman içinde azaldığı görülmektedir. Buradan elde edilen sonuçlara göre hanehalkı tasarruf oranlarındaki düşüşün daha çok dayanıklı tüketim mallarına yapılan harcamalardan kaynaklandığı (Grafik 5) ve dayanıklı tüketim malları içinde ise ulaştırma ve haberleşme harcamalarının tasarruf düşüşünde etkili kalemler olduğu görülmektedir.

Grafik 5: Dayanıklı Tüketimin Hanehalkı Kullanılabilir Gelir İçindeki Payı ve Klasik Tanıma (1.tanım) Göre Hesaplanan Tasarruf Oranı (%)

Kaynak: Hanehalkı Bütçe Anketi verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

Son Gözlem: 2016

Hanehalkı tasarruf oranlarındaki gelişim kadar hanehalklarının tasarruflarını hangi araca yönlendirdikleri de incelenmesi gereken ayrı bir noktadır. Hanehalklarının tasarruflarını değerlendirme şekline ilişkin bulgulara göre hanehalklarının büyük bir kısmının tasarruf yapmadığı görülmektedir (Ek Tablo 4). Ancak bu oran yıllar itibarıyla düşüş eğilimi göstermektedir. Ev, dükkân, arsa vb. gayrimenkul ürünlere yatırım yıllar itibarıyla artış eğilimindedir. 2000'li yılların başında tasarruf edenlerin daha çok tercih ettiği araç olan döviz yatırım aracı zaman içerisinde sahip olduğu önemi bir miktar kaybetmiştir. Altın ise yıllar itibarıyla değişim göstermekle birlikte bir miktar gerilemiştir. Tasarruf aracı olarak tercih edilen banka hesabı ve iş için yapılan yatırımların payı zaman içerisinde artmıştır. Tasarrufların banka hesabı gibi kayıt altında olan araçlara yönlendirilmesi ekonomi açısından önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Benzer şekilde işe yapılan yatırımlar için ayrılan tasarruf payındaki artış da borçlanma riskinin azalması açısından olumlu bir gelişmedir.

Türkiye'de Hanehalkı Tasarruflarını Etkileyen Faktörlerin Analizi

Veri ve Betimleyici İstatistikler

Çalışmada TÜİK tarafından 2003-2016 yılları arasında derlenen HBA veri setlerinden oluşan havuzlanmış yatay kesit veri seti kullanılmış ve hanehalkı tasarrufları üzerinde hangi faktörlerin ne ölçüde etkili olduğu irdelenmiştir. HBA'da hanehalkının sosyo-ekonomik durumu, fertlerin istihdam durumu ve elde ettikleri yıllık gelirler ile hanehalkının bir ay boyunca yaptığı alt gruplar bazındaki tüketim harcamalarına ilişkin mikro veriler yer almaktadır. Analizde kullanılan faktörler, literatürde yapılan çalışmalar ve Türkiye için mikro veri setlerinde mevcut olan bilgiler göz önünde bulundurularak belirlenmiştir.

OECD (2014) Türkiye için hanehalkı tasarruflarını incelediği çalışmasında, hanenin demografik yapısı (hanedeki bireylerin yaş dağılımı, hanedeki kişi sayısı), araç değişken yöntemiyle hesaplanan gelir, eğitim, sosyal güvence, istihdam, hanenin beklenen sağlık harcaması riski, ev sahipliği, faiz geliri sahipliği değişkenlerini kullanmıştır. Çalışma bulgularına göre hanehalkı tasarrufları üzerinde en etkili faktör gelirdir ve pozitif etkiye sahiptir. Bir belirsizlik ölçüsü olarak kullanılan hanenin beklenen sağlık harcaması riskinin etkisi pozitifdir. Ev sahibi olmak tasarruf yapma eğilimini artırmaktadır.

Mevcut çalışmada hanehalkı tasarrufları üzerinde etkili olan temel faktörlere ilişkin yapılan analizde, hanenin elde ettiği yıllık kullanılabilir gelir², hanehalkı reisinin çalışma durumu (işsiz/çalışan), hanede çalışan kadın oranı, hanehalkı reisinin kamu sağlık sigortasına sahip olma durumu, hanenin genç ve yaşlı

² Analizde kullanılan hanehalkı kullanılabilir gelir değişkeni, tüm yıllar için 2003=100 bazlı tüketici fiyat endeksi ile reelleştirilmiştir.

bağımlılık oranı³, hanenin ortalama eğitim düzeyi⁴, birinci ve ikinci konut sahipliği, arsa sahipliği ve hanenin faiz geliri elde etme durumu değişkenleri seçilmiştir.⁵ Kullanılabilir gelirin düşük beyan edilmesi ihtimaline karşı kontrol değişkeni olarak düşük gelir grubunda sıcak su erişimi değişkeni de modele kontrol değişkeni olarak dahil edilmiştir. Analizde kullanılan değişkenlere ait betimleyici istatistikler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Hanehalkı Tasarruflarının Belirleyicilerine İlişkin Yapılan Analizde Kullanılan Değişkenlere İlişkin Betimleyici İstatistikler

	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
Tasarruf Oranı	0,13	0,43	-1,99	0,96
ln(Reelgelir)	12,35	5,69	6,35	26,75
Hanehalkı reisinin işsiz olma durumu	0,03	0,16	0	1
Hanede çalışan kadın oranı	0,10	0,18	0	1
Hanehalkı reisinin kamu sağlık sigortasına sahip olma durumu	0,85	0,36	0	1
Hanenin genç bağımlılık oranı	0,26	0,28	0	1
Hanenin yaşlı bağımlılık oranı	0,09	0,24	0	1
Hanedeki bireylerin ortalama eğitim süresi	6,23	3,64	0	20
Hanenin birinci konut sahipliği	0,66	0,48	0	1
Hanenin ikinci konut sahipliği	0,07	0,25	0	1
Hanenin arsa sahipliği	0,04	0,21	0	1

Kaynak: TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketi verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

Yöntem ve Model Bulguları

Hanehalkı tasarrufu üzerinde etkili olan faktörlerin incelendiği modellerde, literatürde çoğunlukla açıklayıcı değişken olarak gelirin logaritması kullanılmaktadır. Ancak ölçüm hatalarından kaynaklanabilecek gelirdeki içsellik problemine karşı bu çalışmada gelir üzerinde etkili olabilecek araç değişkenler kullanılarak Araç Değişken Yöntemi (Instrumental Variable Method) tercih edilmiştir. Araç değişkenler olarak OECD (2014)’nin Türkiye için yaptığı çalışmada kullanılan OECD eşdeğerlik ölçeğine⁶ göre hesaplanan kişi başına düşen oda sayısı ve hanenin sıcak su erişim bilgileri kullanılmıştır. Bu değişkenler gelir ile ilişkili iken, tasarruf oranı ile doğrudan ilişkili değildir.

³ Hanehalkı genç bağımlılık oranı, hanede 14 yaş ve altı bireylerin toplam hanehalkı birey sayısına bölünmesi ile elde edilirken, hanehalkı yaşlı bağımlılık oranı ise hanedeki 65 yaş üzeri bireylerin toplam hanehalkı birey sayısına bölünmesi ile elde edilmektedir.

⁴ Hanehalkı ortalama eğitim düzeyi, hanedeki bireylerin eğitim düzeyine göre okudukları yıl sayısı toplamının hanedeki birey sayısına bölünmesi ile elde edilmektedir.

⁵ Analizde alternatif modeller de denenmiştir. Hane reisinin medeni durumu, hanede çalışan kişi oranı, çeşitli yaş gruplarının hanedeki oranı, hane reisinin cinsiyeti gibi değişkenler kullanılarak farklı kombinasyonlarda elde edilen model çıktılarında da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Daha sade ve anlamlı bir model olması bakımından bu değişkenlerin olmadığı model tercih edilmiştir.

⁶ Yetişkin eşdeğerlik ölçeği, OECD denklik ölçütüne dayanmaktadır. Bu ölçek hanelerin yetişkin-çocuk bileşimlerindeki farklılıkları dikkate almaktadır. Eşdeğerlik ölçeği farklı büyüklük ve bileşimlerdeki hanehalkları arasında karşılaştırmaların daha doğru bir şekilde yapılabilmesine imkân vermektedir. Bu çalışmada, hanehalkı referans kişi için “1”; 14 yaş ve üzerindeki tüm fertler için “0,5” ve 14 yaşın altındaki tüm fertler için “0,3” katsayısı ile çarpılarak hesaplanan OECD ölçeği kullanılmaktadır.

Hanehalkı tasarruf oranının belirleyicilerine ilişkin modelin fonksiyonel formu aşağıdaki gibidir.

$$HKG_2 = [\alpha_0 + \alpha_1(KBOS) + \alpha_2(SSE) + \alpha_3 \ln(HKG_2) + \alpha_4(T/GSYH) + \alpha_5(\text{İD}) + \alpha_6(\text{ÇKO}) + \alpha_7(KSS) + \alpha_8(GBO) + \alpha_9(YBO) + \alpha_{10}(OES) + \alpha_{11}(FG) + \alpha_{12}(BKS) + \alpha_{13}(\text{İKS}) + \alpha_{14}(AS) + \alpha_{15}(DGSE) + \alpha_i(YKD_i) + \mu_i] \quad (1)$$

$$HTO = [\beta_0 + \beta_1 \ln(HKG_2) + \beta_2(T/GSYH) + \beta_3(\text{İD}) + \beta_4(\text{ÇKO}) + \beta_5(KSS) + \beta_6(GBO) + \beta_7(YBO) + \beta_8(OES) + \beta_9(FG) + \beta_{10}(BKS) + \beta_{11}(\text{İKS}) + \beta_{12}(AS) + \beta_{13}(DGSE) + \beta_i(YKD_i) + \varepsilon_i] \quad (2)$$

Fonksiyonel formda yer alan değişkenlerin açıklamaları Ek Tablo 5'te yer almaktadır. Analizde içsellik testi ve içsellik problemlerine karşı geliri araç değişkenler ile tahmin etmek için uygunluk testleri yapılmış ve test sonuçları Ek Tablo 6'da sunulmuştur.

Araç Değişken Yöntemi dışında Klasik regresyon sonuçları da Tablo 2'de yer almaktadır. Hanehalkı tasarrufunu etkileyen faktörler arasında gelir değişkeni, iktisat teorileri beklentileriyle uyumlu olarak, hanehalkı tasarrufları üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

Tablo 2: Hanehalkı Tasarruflarının Belirleyicilerine İlişkin Yapılan Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken:Hanehalkı Tasarruf Oranı	Araç Değişken Yöntemine Göre	Klasik Regresyon Yöntemine Göre
In(Reel Gelir)	0,182*** (0,005)	0.280*** (0,002)
Hanehalkı reisinin işsiz olma durumu	-0.022*** (0,007)	-0.002 (0,007)
Hanedeki çalışan kadın oranı	0.125*** (0,006)	0.116*** (0,006)
Hanehalkı reisinin kamu sağlık sigortasına sahip olma durumu	-0.008** (0,003)	-0.026*** (0,003)
Hanenin genç bağımlılık oranı	-0.101*** (0,006)	-0.122*** (0,006)
Hanenin yaşlı bağımlılık oranı	0.134*** (0,005)	0.150*** (0,005)
Hanedeki bireylerin ortalama eğitim süresi	-0.010*** (0,0005)	-0.018*** (0,0003)
Hanenin birinci konut sahipliği	0.022*** (0,003)	0.002 (0,002)
Hanenin ikinci konut sahipliği	-0.017*** (0,005)	-0.047*** (0,004)
Hanenin arsa sahipliği	-0.019*** (0,005)	-0.035*** (0,005)
Faiz geliri elde etme	0.014*** (0,004)	-0.012*** (0,004)
Düşük gelir grubunda sıcak su sahipliği	-0.072*** (0,004)	-0.025*** (0,007)
Sabit terim	-3.985*** (0,114)	-6.133*** (0,055)
Gözlem sayısı	150.130	150.130
Modele ilişkin p değeri>chi2	0,000	0,000
R ²	0,15	0,16

Kaynak: TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketi verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

Not 1: Parantez içindekiler standart hataları göstermektedir. * p<0,10, ** p<0,05, ***p<0,01

Not 2: Analizi kapsayan yıllardaki makro değişkenlerde meydana gelen değişimi içermesi açısından modelde trend değişkeni de kullanılmıştır.

Genç bağımlılık oranının hanehalkı tasarruf oranı üzerinde negatif etkiye sahip olduğu gözlenmektedir. Bu yaş grubundaki çocukların özellikle eğitim ve sağlık masrafları elde edilen bu sonuçta etkili olabilir. Yaşlı bağımlılık oranı ise hanehalkı tasarruf oranına pozitif etkide bulunmaktadır. Burada hanelerde yaşayan

yaşlı bireylerin hane içi hizmetlere (çocukların bakımı, ev işlerine yardımcı olma gibi) katkısı etkili olabilir. Ayrıca yaşlı bağımlılık oranı yüksek hanelerin olası bir sağlık problemine karşı ihtiyat güdüsüyle yaptıkları ilave tasarruflar olabilir.

Gelir gibi diğer faktörler sabit tutulduğunda hanedeki bireylerin ortalama eğitim süresindeki 1 yıllık artış hanehalkı tasarruf oranını düşürmektedir. Bu sonuçta eğitimle birlikte bireylerin harcama kalıplarının değişmesi etkili olabilir. Ancak burada eğitim seviyesinin artmasının aynı zamanda gelir artırıcı etkisi de göz önünde bulundurulmalıdır. Eğitim harcamalarının gelir ve harcama artırıcı etkileri birlikte değerlendirildiğinde, eğitim düzeyindeki artışın gelir artırıcı etkisinin daha yüksek olduğu görülmektedir (Pektaş Erdem:2017).

Hanehalklarının oturduğu konuta sahip olmasını ifade eden hanenin birinci konut sahipliği değişkeni katsayısı istatistiki olarak anlamlı ve pozitifdir. Oturduğu konuta sahip olan hanelerin kiracılara kıyasla önemli bir harcama kalemi olan kira harcamasından muaf olması tasarrufları olumlu yönde etkileyebilir. Nitekim, hanehalklarına ilişkin tüketim kalemleri içinde en yüksek paya sahip kalemlerden biri konut ve kira harcamaları kalemidir. Dolayısıyla, birinci konut sahipliğinin tasarrufları artırıcı bir etkisi olması beklenmektedir. İkinci konut ve arsa sahipliğinin ise tasarruf oranını düşürücü etkisinin olduğu görülmektedir.

Sonuç ve Genel Değerlendirme

2016 yılında, TÜİK'in SNA-2008 ve ESA-2010'a uyum kapsamında milli gelir hesaplamalarında yaptığı değişiklikler sonucunda eski serilere göre yukarı yönlü önemli değişiklikler meydana gelse de yurt içi tasarruf oranı toplam yatırım oranının gerisinde kalmaya devam etmektedir. Tasarruf-yatırım açığının devam ediyor olması Türkiye'de yurtiçi tasarrufların artırılması konusunun hala önemli olduğunu göstermektedir.

TÜİK verilerine göre, küresel kriz sonrasında toplam yurtiçi tasarruf oranı artış eğilimi sergilemektedir. Son yıllarda genel devlet tasarruf oranı bir miktar azalsa da toplam tasarruflara pozitif katkı vermeye devam etmektedir. Özel sektör tasarruf oranı ise küresel kriz sonrasında bir miktar düşse de son yıllarda tekrar yüzde 20'nin üzerine çıkmıştır.

Özel kesim tasarruf oranlarının önemli bir kısmını oluşturan hanehalkı tasarruf oranları yıllar içinde kimi yıllarda artsa da genel olarak azalış eğilimi göstermiştir. Son yıllarda artan belirsizlik ve tüketim imkânlarının kısıtlanmasına ilişkin alınan makro ihtiyati tedbirlerin de etkisiyle hanehalkı tasarruf oranı bir miktar artmıştır. Daraltıcı yöndeki bu tedbirler hanehalkı tüketim imkanlarını önemli ölçüde kısıtlayabilecek niteliktedir. Zaman zaman bu kısıtlamalar bir miktar gevşetilmiştir.

Hanehalklarının tasarruflarını yönlendirdiği araçlar incelendiğinde, tasarruf yapan hanehalklarının tasarruflarını yönlendirdiği araçlar içerisinde gayrimenkul ürünlere yatırım yıllar itibarıyla artış gösterirken, dövizle yönlendirilen oran zaman içinde azalmıştır. Tasarruf aracı olarak tercih edilen banka hesabı ve iş için yapılan yatırımların payı artmıştır. Hanehalkı tasarruflarının artırılmasına yardımcı olacak önemli bir husus hanehalklarının kullanabileceği mali araçların sayısının artırılmasıdır. Hanehalklarının tasarruflarını büyük oranda yönlendirdikleri mevduat hesapları dışında, şirket tahvilleri, hisse senedi, yatırım fonu gibi alternatif ürünlerin hanehalkları tarafından bilinirliğinin artırılmasına yönelik çalışmalar faydalı olacaktır. Bu noktada hanehalklarının finansal okuryazarlığının artırılması önemlidir.

Hanehalkı tasarruf oranı üzerinde en fazla etkiye sahip olan gelir düzeyinin yükseltilmesi, tasarruf oranlarının artmasına önemli ölçüde katkı sağlayacaktır. Gelir düzeyinin artırılması hususunda, ülkemizde katma değeri ve teknolojik seviyesi yüksek ürünlerin üretiminin artması, ithalata olan bağımlılığın azaltılması, işgücü niteliğinin ve verimliliğinin artırılması hususları ön plana çıkmaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji Bütçe Başkanlığı:2013).

Hanede çalışan kadın oranı arttıkça hanenin tasarruf yapma eğilimi artmaktadır. Türkiye’de mevcut durumda kadınların işgücüne katılım oranlarının düşük olduğu göz önünde bulundurulduğunda, istihdam politikalarının merkezinde olan kadınların istihdam ve işgücüne katılımının artırılması çalışmalarının tasarrufları artıracak politikalar arasında da ayrıca değerlendirilmesi önemlidir.

Hanede okuyan bireylerin eğitimle birlikte harcama kalıplarının değişmesinin de etkisiyle hanenin ortalama eğitim süresinin bir yıl artması hanehalkı tasarruf oranını negatif etkilemektedir. Ancak eğitimin gelir ve harcama artırıcı etkileri birlikte değerlendirildiğinde, eğitim düzeyindeki artışın gelir artırıcı etkisi daha yüksektir.

Hanenin birinci konut sahipliği tasarrufları artırma potansiyeli taşırken, ikinci konut ve arsa sahipliği gibi varlık sahibi olan hanehalkları daha az tasarruf yapma eğilimindedir. Bu noktada, 2015 yılında yürürlüğe giren birinci konut alımına ilişkin devlet desteğinin geliştirilerek uygulanmaya devam etmesi tasarrufların artırılması hususunda yararlı olacaktır.

Kaynakça

- ALVES, N., F. CARDOSO (2010), "Household Saving in Portugal: Micro and Macroeconomic Evidence", Economic Bulletin.
- Blanchard, O., ve F. Giavazzi (2002). "Current Account Deficits in the Euro Area: The End of the Feldstein-Horiako Puzzle?", Brooking Papers on Economic Activity 2.
- ÇETİN, M. (2004). "Türkiye'nin Tasarruf Sorunu", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Dünya Bankası (2011). "Yüksek Büyümenin Sürdürülebilirliği: Yurt İçi Tasarrufların Rolü", Türkiye Ülke Ekonomik Raporu, Ankara.
- Dünya Bankası (2019). World Development Indicators, (çevrimiçi), <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- FROYEN, R.T., Macroeconomics Theories and Policies, Seventh Edition, Prentice Hall, New Jersey, 2002.
- GANDELMAN, N. (2014), "A Comparison of Saving Rates: Micro Evidence from Nine Latin American Countries", IDB Working Paper Series.
- GANDELMAN, N. (2015). "A Comparison of Saving Rates: Micro Evidence from Seventeen Latin American and Caribbean Countries", IDB Working Paper Series, No.IDB-WP-602.
- GREEN, F. (1991). "Institutional and Other Unconventional Theories of Saving", Journal of Economics Issues, Vol. XXV, No.1.
- IMF, World Economic Outlook: April 2019, (çevrimiçi), <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2019/01/weodata/index.aspx>
- Keynes, J.M. (1936), "The General Theory of Employment, Interest and Money", MacMillan , London.
- OECD (2014), "Turkey in Transition: Time for a Fiscal Policy Pivot?", Poverty Reduction and Economic Management Unit, 2014.
- PARK, D. ve SHIN, K. (2009). "Saving, Investment and Current Account Surplus in Developing Asia", Asian Development Bank Economics Working Paper Series, No.158.
- PEKTAŞ ERDEM, B. (2017). "Türkiye'de Hanehalkı Tasarruflarını Etkileyen Faktörler", T.C. Kalkınma Bakanlığı Uzmanlık Tezi, No.2973.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2013). "Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)", Ankara.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2017). "Türkiye'de Yurt İçi Tasarrufların ve Tüketimin Gelişimi", Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Dairesi, Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). Hanehalkı Bütçe Anketleri (2003-2016).
- TÜİK (2019). Konularına Göre İstatistikler, (çevrimiçi), http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1052
- ÜNSAL, E.M. (2005). "Makro İktisat", 6. Baskı, İmaj Yayıncılık, Ankara.
- YILDIRIM, K., KARAMAN D. ve TAŞDEMİR M. (2012). "Makroekonomi", 10. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Görüş ve öneriler için:

Editör, Ekonomi Notları,

TCMB İdare Merkezi

E-mail: ekonomi.notlari@tcmb.gov.tr

EK

Ek Tablo 1: Dünya'da ve Türkiye'de Tasarruf Oranı (GSYH'ya oran. %)

	2000-2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Dünya	23,9	24,8	25,8	26,2	26,2	26,7	26,5	26,0	26,5
Gelişmiş Ekonomiler	22,0	20,5	21,2	21,7	21,9	22,5	22,7	22,2	22,7
Avrupa Birliği	21,5	20,3	21,3	20,8	20,9	21,4	21,9	22,3	23,1
Yükselen Piyasalar ve Gelişmekte Olan Ülkeler	29,5	32,8	33,7	33,5	32,8	33,0	32,4	31,9	32,2
Gelişmekte Olan Asya	38,4	44,4	43,9	43,7	43,1	43,6	42,5	41,1	41,0
Gelişen ve Yükselen Avrupa	19,6	19,4	20,3	20,4	21,4	22,0	22,9	22,3	22,9
Ortadoğu ve Kuzey Afrika	36,0	36,6	41,2	39,9	37,9	34,5	25,9	25,7	28,4
Sahra-altı Afrika	20,5	20,8	20,3	19,9	19,4	19,2	17,2	18,0	18,9
Latin Amerika ve Karayipler	20,1	20,4	20,6	19,8	19,1	17,9	16,5	16,9	16,8
Türkiye (Yeni Seri)	22,0	21,3	22,5	22,8	23,2	24,4	24,8	24,4	25,4

Kaynak: IMF (World Economic Outlook), TÜİK Kurumsal Sektör Hesapları

Ek Tablo 2: Gelir Gruplarına Göre Ülkelerin Tasarruf Oranları (GSYH'ya oran, %)

	2000-2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Düşük Gelir	11,4	10,2	12,3	9,7	10,7	12,4	10,3	11,2	11,4
Orta-Düşük Gelir	24,4	27,1	26,7	26,5	25,1	24,7	23,7	23,7	24,4
Orta-Yüksek Gelir	33,8	36,9	37,1	36,0	35,1	34,3	33,7	32,9	33,8
Yüksek Gelir	22,9	21,2	21,5	21,6	21,9	22,3	22,6	22,4	22,9
OECD	22,1	20,2	20,4	20,5	20,9	21,4	21,9	21,8	22,1
Türkiye (Yeni Seri)	22,0	21,3	22,5	22,8	23,2	24,4	24,8	24,4	25,4

Kaynak: Dünya Bankası, TÜİK Kurumsal Sektör Hesapları

Ek Tablo 3: Farklı Tasarruf Tanımlarına Göre Hesaplanan Tasarruf Oranı (%)

	2003	2005	2008	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1. Tanım (Klasik Hanehalkı Tasarruf Oranı)	17,7	10,1	7,9	7,3	7,5	7,3	7,8	8,5	9,6	8,5
2. Tanım (Eğitim ve sağlık harcamaları dâhil)	21,3	13,9	12,5	11,3	11,3	11,3	12,1	12,6	13,4	12,4
3. Tanım (Dayanıklı tüketim malı dâhil)	28,4	26,1	23,3	24,3	26,4	26,7	27,0	28,9	24,0	24,0
3.1.Tanım (Konuta ilişkin kalemler dahil)	22,0	16,6	12,9	13,3	13,5	13,8	14,3	16,1	14,7	13,6
3.2.Tanım (Ulaştırma ve haberleşmeye ilişkin kalemler dâhil)	23,5	18,5	17,2	17,2	19,1	19,0	19,4	20,1	17,4	17,6
3.3.Tanım (Diğer)	18,4	11,3	9,0	8,3	8,7	8,4	8,8	9,7	11,2	9,7

Kaynak: Hanehalkı Bütçe Anketi verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

Ek Tablo 4: Hanehalklarının Tasarruflarını Yönlendirdikleri Araçlar (%)

	2003	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Gayrimenkul	1,8	2,1	1,9	2,4	3,2	3,8	4,1	4,5	4,8	3,7	3,9
Konut kooperatif üyeliği	1,0	0,8	0,4	0,6	0,5	0,3	0,4	0,3	0,5	0,2	0,3
Altın	3,5	3,8	2,4	2,3	2,2	2,4	2,9	3,4	3,3	2,4	2,7
Döviz	4,6	2,4	0,6	0,7	0,5	0,3	0,3	0,4	0,3	0,5	0,5
Banka hesabı	2,5	2,2	2,7	3,4	3,7	3,9	4,1	4,2	5,5	4,9	6,0
Hisse senedi	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Tahvil, bono	0,2	0,3	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0
Fon katılım belgesi	0,2	0,3	0,2	0,2	0,2	0,1	0,2	0,2	0,1	0,2	0,7
İşe yapılan yatırımlar	3,7	4,8	4,3	3,8	4,0	4,5	4,4	4,4	4,7	4,8	5,4
Faiz ile borç para vermek	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Diğer	1,0	2,7	2,7	3,1	3,3	4,0	4,8	4,7	5,4	4,9	5,5
Tasarruf yapmıyor	81,5	80,5	84,6	83,2	82,0	80,3	78,7	77,8	75,2	78,2	74,8

Kaynak: TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketi verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

Ek Tablo 5: Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Açıklamaları

HKG2	Araç değişken yöntemine göre hesaplanan hanehalkı kullanılabilir geliri
KBOS	OECD eşdeğerlik ölçeğine göre hesaplanan hanede kişi başına düşen oda sayısı
SSE	Hanenin sıcak suya erişim durumu
HTO	Hanehalkı tasarruf oranı
İD	Hanehalkı reisinin işsiz olma durumu
ÇKO	Hanede çalışan kadın oranı
KSS	Hanehalkı reisinin kamu sağlık sigortasına sahip olma durumu
GBO	Hanenin genç bağımlılık oranı
YBO	Hanenin yaşlı bağımlılık oranı
OES	Hanedeki bireylerin ortalama eğitim süresi
FG	Hanenin faiz geliri elde etme durumu
BKS	Hanenin birinci konut sahipliği
İKS	Hanenin ikinci konut sahipliği
AS	Hanenin arsa sahipliği
DGSE	Düşük gelir grubunda sıcak suya erişim durumu
YKD _i	Yıl Kukla Değişkeni
T	Trend değişkeni

Ek Tablo 6: Durbin-Wu-Hausmann İçsellik Testi ve Gelir Değişkeni İçin Kullanılan Araç Değişkenlerin Uygunluk Testi

İçsellik Testi

Ho:Değişken dışsaldır.

Durbin (score) chi2(1)	426.479 (p=0.000)
Wu-Hausman F değeri	427.617(p=0.000)

Uygunluk Testi

Ho: Araç değişkenler uygun değildir.

F değeri	315.595 (p=0.000)
----------	-------------------